Nagyböjt

A hamvazószerdától húsvétvasárnapig tartó időszak a keresztény egyházban a húsvéti előkészület ideje. A 40 napos böjt a VII. századtól vált szokássá, 1091-ben II. Orbán pápa iktatta törvénybe. Húsvétkor a keresztyén világ Krisztus feltámadására emlékezik. Mozgó ünnep, a niceai zsinat (Kr. u. 325) határozta meg pontos időpontját: a tavaszi napéjegyenlőséget követő első holdtölte után következő vasárnap. Ennek megfelelően változik a böjti időszak kezdete is. Az ünnep előtti negyven nap a nagyböjt.

A *böjt*, népnyelvi alakjában *bűt* szó megbecsülendő régiségünk, hiszen még a magyar nyelv szakrális pogány rétegéből került át a keresztény szóhasználatba.

A nagyböjtöt hívták *negyvenlőbűt*nek és egyszerűen *bűt*nek is. Jézus negyvennapi böjtölésének és kínszenvedésének emlékére tartották.

A böjti napokon csak kenyeret, sót és száraz növényi eledeleket volt szabad enni, és csak egyszer ehettek napjában. Ennek az épületes, önmegtagadó életnek számos példája és nyoma maradt fenn népünk körében, mutatván azt, hogy a jókedvű áldozatban öröme telik. Mutatja azonban azt is, hogy a nép vallásos életében is döntő a hagyományok kultusza. A hivatalos enyhítések következtében már nem volna kötelezve a szigorú böjtre, különleges kikötésekre, de apáinak jámbor élete megszentelte, és így ő is a legújabb időkig megtartotta őket.

Székesfehérvár-Felsővároson még napjainkban is szép számmal vannak, akik húshagyóvasárnaptól húsvétig csak növényi eredetű, főzetlen táplálékot vesznek magukhoz. A füstölt húst, szalonnát régebben a kemencébe rakták, a *tívű*-t a szájára borították és betapasztották. Húsvétra bontották ki. Ezelőtt voltak, akik kanalukat erre az időre a tisztaszobában a szentkép mögé dugták.
Németbólyi
mondás szerint a gazdasszony az éléskamra kulcsát a kútba dobja és csak nagyszombaton halássza ki belőle, vagyis jelképesen elzárja a családtagok elől.

Nyilván hajdani kultikus, de egyelőre tisztázatlan háttere van annak a jámbor gyakorlatnak, hogy a *szegedi*, *kalocsai* tájon a hagyományőrző asszonynép között sokan akadnak, akik a nagyböjt péntekjeit, különösen pedig a nagypénteket három, esetleg hét szem búzán tartják

meg. Emlegetik, hogy *Patosfán* némelyek még a század elején is a nagyböjti szerdát, pénteket, szombatot három szem búzán meg vízen böjtölték meg. Mint mondogatták, Jézus is így cselekedett a pusztában. Megjegyezzük, hogy ismeretes legenda szerint minden búzaszemen pecsétként rajta van Jézus ábrázata.

Az egész böjti hagyományrend korunk nagy gazdasági és társadalmi változásában, világnézeti forrongásában gyorsan pusztul, és hovatovább a maga aszkétikus erkölcsi szándékaiban a múlté lesz. Ezt a bomlást a folyton enyhülő egyházi rendelkezések is nyomon követik, bár öregek keserű fejcsóválással fogadják őket, és nem élnek velük.

A böjt szigorúsága sokszor változott és tájanként is különbözött a történelem folyamán. Általában fokozatosan enyhültek a feltételek, az öregek azonban sok helyen ezeket az enyhítéseket nem fogadták el. Továbbra is a régi módi szerinti szigorúsággal böjtöltek. Ezért nagyon nehéz általánosítva bemutatni a böjt mértékét.

A magyar kereszténység első századaiban böjti időszakban naponta csak egyszer volt szabad jóllakni. Megkövetelték a hústól, zsírtól és egyéb állati termékektől való tartózkodást. Következésképp csak kenyeret, sót, vizet, halat és száraz növényi eledeleket volt szabad enni.

Az 1920-as évekre annyira enyhült a helyzet, hogy az egyház már csak hamvazószerdát, a nagyböjti pénteket és a nagyszombat deléig terjedő időt tekintette szigorú böjtnek: e napokon tartózkodni kellett a hústól, és naponta csak egyszer volt szabad jóllakni. A nagyböjt többi hétköznapjain enyhített böjt volt, vagyis a főétkezésnél lehetett jóllakni, de azután csak este meg reggel volt szabad egy kevés ételt fogyasztani.

Az öregek ettől jóval szigorúbb böjtöt tartottak még a XX. század elején is. Sok helyen a halon kívül csak növényi eredetű táplálékokat ettek. Még a tejtermékek fogyasztásától is tartózkodtak. Nem zsírral, hanem olajjal főztek. Előfordult, hogy a böjtös eledelek számára külön edényeket használtak.

A nagyböjti bűnbánat különösen kemény fajtája volt a *negyvenelés.* Aki erre vállalkozott a nagyböjt ideje alatt, csak negyvenszer, vagyis naponta csak egyszer evett, naplemente után.

A nagyböjtben sokan nemcsak a megszokott mennyiségű étel fogyasztásától tartózkodtak, hanem a nemi élet és a dohányzás örömeitől is. Egyesek nem nyiratkoztak és nem borotválkoztak. Böjt idején tilos volt a nyilvános mulatság, a lakodalom, a színjáték, sőt még a bírói tárgyalás és a testi büntetés is.

A hamvazószerda és a nagyböjt első vasárnapja között 3 napnak *semmihét, húshagyóhét,* gyakrabban
csonkahét
volt a neve. A hamvazószerda utáni csütörtököt
csonkacsütörtök
nek, a Székelyföldön
kövércsütörtök
nek,
zabálócsütörtök
nek,
torkoscsütörtök
nek,
tobzódócsütörtök
nek, Nyugat-Magyarországon
kisfarsang
nak hívták. A székelyföldi elnevezések azonosak az egy héttel korábbi csütörtök elterjedt neveivel, itt a két nap szokásainak összemosódásával állunk szemben. Hiszen a csonkacsütörtök feladata is a mértéktelen evés. Meg kell enni mindent, ami húshagyókeddről maradt, hogy utána tényleg elkezdhessék a böjtöt.

A hamvazószerda utáni első vasárnap a *csonkavasárnap, böjt első vasárnap.* A magyarországi németeknek volt kedves ünnepe.

A következő vasárnap neve: *böjt másod vasárnap, nevetlenvasárnap, guzsavasárnap, guzsolóvasárnap, vitézvasárnap, torkosvasárnap.* Ennek megfelelően az előtte lévő hét:
guzsahét, guzsolóhét, vitézhét, torkoshét, világoshét.

A harmadik vasárnap nevei a régi szerzőknél: *böjtharmad vasárnap, holdközépvasárnap, szemek vasárnapja.* A nép körében: *nevetlenv asárnap, nevetlenhét, fehérvasárnap, búzahét, buzsahét, guzsuhét, fébűthét, fébűtvasárnap.*
A következő szerda a kalocsaiak nyelvében
félbűtszerda.

A negyedik vasárnap: *süketvasárnap, csíkvasárnap, guzsalyütővasárnap.* A régiségben: *viga dozóvasárnap, rózsavasárnap.*

Az ötödik hét és vasárnap neve: *feketehét, feketevasárnap, kereszthét, keresztvasárnap.* A nagyhét utolsó hete a
virághét,
amely a
virágvasárnappal
zárul.

A református ember megőrizte a böjti hagyományokat, de számára nem a külsőségek hangsúlyosak, hanem a belső, lelki felkészülés az ünnepekre. Természetes, hogy bizonyos tartózkodás van az evést és ivást illetően, de a lényeg az emlékezés a Megfeszített Úrra, az elmélyülés Krisztus követésében, a kereszt titokzatos világának a lélekben történő befogadása.

Nagypénteket református népünk is megtartotta szigorú böjti napnak. A böjti napokon tartózkodtak a hústól, a zsiradékoktól. Nyers- és aszalt gyümölcsöt, rántott levest, savanyú levest, főtt tésztát, főzelékféléket, mákos gubát, lepénykenyeret fogyasztottak. Ez vidékenként más és más volt a Kárpát-medencében.

A nagyböjti időszak görög katolikus szokásrendje a római katolikus böjti hagyományokkal szemben több helyen is eltérést mutat. Mindenekelőtt azt kell itt megemlíteni, hogy a görög katolikusoknál a böjt megtartása napjainkig is jóval szigorúbb. Ezt tükrözi a múlt század végéről származó leírás a Rétközből: „A Rétközben golyvás is akad elég, kivált a görög katholikusok közt a mi nyilván a sok sanyarú böjtre s olajfogyasztásra vezethető vissza”.

A nagyböjti időszak alatt nemcsak a hústól, de sok családban minden állati termék fogyasztásától, vagy minden más élvezettől tartózkodtak. Mogyoróskán a férfiak böjtben nem dohányoztak, s szeszes italt sem fogyasztottak. A nagyböjt kezdete a *vajhagyó vasárnap*ot követő hétfő, de a hústól való megtartóztatás már az ezt megelőző, ún.
húshagyó vasárnap
után megkezdődött. Ezen a héten még megengedték a tejes ételek fogyasztását. Vajhagyó vasárnap azonban valamennyi görög katolikus vidékünkön hamuval súrolták ki a zsírtól a fazekakat, edényeket, s ettől kezdve csak olajjal főztek. Különösen szigorúan tartották a hétfői,

szerdai és pénteki napokat. A század első felében még sokan voltak, akik ezeken a napokon, egészen húsvétig csak kenyéren és vízen éltek. A karácsonyt megelőző adventi időszakhoz is hasonló hagyományok
fűződtek, de a nagyböjtnél kevésbé vették szigorúan. Az advent napjai közül a péntekek teltek az erősebb megtartóztatások jegyében.

A böjt táplálkozási tilalmai sajátos étrend, ételféleségek kialakulásával járták együtt. Ide tartoztak a különféle zsírtalan rántással készült böjtös levesek, a savanyú káposzta és a savanyított gyümölcsök levének felhasználása, a kukorica fokozottabb szerepe a táplálkozásban. Jellegzetes böjti étel volt Északkelet-Magyarország görög katolikusainak körében a kukoricalisztből készült *zsámiska,* Filkeházán a *böjti macsánka*, Komlóskán az olajban sült burgonya, az aszalt vadkörte
(dicska),
alma. Nagyböjtben a tésztafélék, a galuskák is tojás nélkül készültek. A Cserehát északi részén a nagyböjtre egy-egy család 25–30 liter olajat üttetett, az adventi böjt időszakában ennél kevesebb is elegendő volt. Tornahorvátiban gyakori böjtös étel volt az olajban sült burgonya, a savanyú káposzta, a
káposztás galuska,
az
olajos cibere,
a
hajas grulya
(héjában főtt burgonya), a
rázalék
(főtt burgonya olajjal, savanyú káposztával, a
tökkása
(főtt tök-vagdalék kukoricakásával, esetleg tejjel vagy vajjal ízesítve). Vasárnapi, ünnepi ebédnek számított böjtben a hús nélküli töltelék, a
lábatlan tyúk.
Böjti csemege volt a főtt mákos kukorica. Alsóvadász jellegzetes böjti ételei közé tartozott a tojással, liszttel, zöldséggel készített
tőtelék leves,
a
krumplilángos
és a pattogatott kukorica. Nyírbátorban és környékén a görög katolikusok zsírtalan
kőttesek
et,
csörgő
ket sütöttek.

A nagyböjt harmadik vasárnapja a *kereszthódoló vasárnap.* Ezen a napon még a közelmúltban is általános szokás volt, hogy a hívek vecsernye után fölkeresték az útszéli

kereszteket, ahol közös ájtatosságot tartottak, böjti énekeket énekeltek. A határbeli keresztek felkeresése a legtöbb esetben nem korlátozódott a kereszthódoló vasárnapra, hanem ezt követően váltakozó gyakorisággal eltartott egészen a böjti időszak végéig. Filkeházán ilyenkor a hívek mise után *poklanát vernek.* Letérdelnek a templom közepén, és háromszor a földhöz érintik homlokukat. Rudabányácskán a *keresztesvasárnap* tól kezdve vasárnap délutánonként leányok és legények jártak a keresztekhez. Rakacán társulatos asszonyok keresték fel a kereszteket, „hogy az Úrjézus kínszenvedéseit pótolják". Nyírkarászon az ájtatosság ideje alatt a keresztnél gyertyát égettek. A kereszthódoló vasárnapot követő böjti keresztjárás szokásban volt még Irotán, Szakácsiban, Baktakéken és más abaúji, zempléni, szabolcsi közösségekben.

Nem lehetetlen, hogy ez a szokás eredetileg a kereszthódoló vasárnap hagyományaiból sugárzott szét a böjt további időszakára – a kínszenvedés emlékére. Ezzel áll összefüggésben, hogy a kereszthódoló vasárnaptól húsvétig terjedő időszak viszonylagos gondolati egységet alkot, amit a szent kereszt fokozott kultusza jellemez. A népi kultusz közvetlen ihletője itt az egyház maga, amely a templom közepére csókolásra kitett feszület révén sugalmazza e hetek gondolati tartalmát. Az ájtatossági forma fennmaradásának kedvezett az intenzív társulati élet, a keresztek fölkeresését leginkább mindenütt a rózsafüzéres társulati tagok kezdeményezték.

Nagyböjtben az egyházi előírások, laikus vallásos megnyilvánulások, étkezési, szórakozási, mulatozási tilalmak mellett mégis kialakultak bizonyos hagyományos szokások és játékok, elsősorban a parasztifjúság körében. Ipolyvarbón a *mancsozás* volt a lányok és legények kedvelt böjti játéka. Csoportosan játszották. A játék eszközei botok és golyók voltak. A magasba dobott golyót kellett az ütővel eltalálni, akinek nem sikerült, kiesett a játékból. A cifra mancsozóbotot a legények faragták a nekik tetsző lányoknak. Az ugyancsak Ipoly menti Tesmagon *kása*nak nevezett fogócskázással szórakoztak a fiatalok.

Szegeden és környékén a legények métáztak, dóléztak, csülköztek, a lányokkal együtt pedig énekes-táncos játékokat játszottak. Turán az említett csülközés mellett a másik kedvelt játék volt az ún. *kutyasutu.* T alakban összerótt gerendákból készítették a forgó alkalmatosságot, melyre egy-egy legény ült és kettő forgatta, míg el nem szédültek.

A lányok böjtben rongy- vagy tehénszőr labdával labdáztak, köcsögöt dobáltak. A labdázásra az Alföldről, a köcsögdobálásra, *csutizás*ra, *csöntörözés*re főként a Dunántúlról vannak adatok.

A böjti leányjátékoknak két jellegzetes változata volt: a *kanyargós vonulás* kisebb lányok körül és a *karikázók.* A Nyitra megyei Béden és Menyhén nagyböjtben nagylányok játszottak kisebb lányokkal. A játékot
ulicskázás
nak,
hajujvárazás
nak nevezték. Ebben a játékban talán egykori avató rítus nyoma él. A menyhei változatban a magukkal vitt gyereket
keresztgyerek
nek hívták, a kisebb pedig a lányt
keresztmamuská
nak szólította. Ének után a nagylány megkérdezte a
keresztgyerek
et: „van-e szeretője?” Azután magasra dobott egy követ és hangosan kiabálva mondta: „Ilyen magas ágya legyen, ilyen magas létrán járjon bele!” Az ének pedig így hangzott:

Hajujvár mit keres hajujvári biró bálták!

Innét onnét amonnét az uj várnak mellőle

lányodat kéretjük!

Melyiket?

Szebbiket keskeny magasabbikat,

keskeny magasabbikat!

A bédi és menyhei játék hosszabb szövegű változatát jegyezte le Kodály Zoltán a század elején.

Kedvelt játék volt az ún. *pilikézés.* Három kisebb guggoló lány körül énekelve, kanyargósan vonultak a többiek.

A legismertebb böjti leányjáték a *karikázás* volt, melyet neveztek *cickomozás*nak, *szinalázás* nak is. A tánctilalom a karikázóra nem vonatkozott. A leánykörtáncról, a karikázóról a kutatás megállapította, hogy rendkívül archaikus szokás, mely elsősorban a tavaszi idényhez kötődött.

A böjti vasárnapokon a magyar nyelvterületen általában szokás volt a lányok, esetleg lányok és legények közös végigvonulása a falun énekléssel, játékkal megszakítva. Böjti vasárnapokon a Hont megyei Déménden *kapus játék*kal vonultak végig a falun. A feltartott kezek alatt a sor átbújt énekelve: „Új vár, új vár fényes vár, borsos kapitánya, megyek bátor jó vitéz, megyek hidon által". Az egyeki fiatalok kedvelt játéka az ún. *szed erindázás*
volt. Lányok és legények egymás kezét fogva járták az utcákat, és az első pár feltartott keze alatt vonult át az egész sor. Énekük a következő volt:

Szederinda, levelinda

Bujj, bujj szitakéreg, rostakéreg,

Mindjárt hazaérek.

Nagyböjti szokás volt az ún. *sajbózás.* A név a német *Scheibe* 'korong' szóból származik, a szokás is német eredetű. A legények készítették a fakarikákat, melyeket hosszú botra tűztek, megtüzesítettek és a fejük felett lóbálva deszkához csapták és elrepítették, miközben kiáltották, hogy kinek a számára küldik. Elszórt adataink vannak a szokásról, egyházias és elnépiesedett változatairól. Például a Szatmár megyei Kaplonyban egyházi énekeket énekeltek, és a korong repítésekor szentek nevét kiáltották. Nógrádverőcén pedig már a fiatalok szórakozásaként írják le, amikor a legények az általuk kiszemelt, kedvelt leány nevét kiabálták a
sajba
néven emlegetett tüzes karika eldobásánál.

Irodalom:

Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd

Bartha Elek: A görög katolikus magyarság vallásos életének néprajza, Nagyböjt, In: Magyar Néprajz VII. (Dömötör Tekla: főszerk.), Budapest, 1990. 431-432.

Bárth János: A katolikus magyarság vallásos életének néprajza, Nagyböjt, In: Magyar Néprajz VII. (Dömötör Tekla: főszerk.), Budapest, 1990. 403-404.

Manga János: Húsvét, In: Magyar Néprajzi Lexikon II. kötet, (Ortutay Gyula: főszerk.), Budapest, 1979. 604-606.

Pocsainé dr. Eperjesi Eszter: A húsvéti ünnepkör református hagyománya

Tátrai Zsuzsanna: Jeles napok, ünnepi szokások, Nagyböjt, In: Magyar Néprajz VII. (Dömötör Tekla: főszerk.), Budapest, 1990. 148-150.

Ajánlott oldalak:

Barsi Balázs-Telek-Péter Pál: Nagyböjt

Magyar Katolikus Lexikon: Nagyböjt